

Cultuurhistorische Verkenning 'Zaandijkerkerk en omgeving'

Versie: 2.1

Programma Erfgoed
mei 2016

Opdrachtgever: Marjorie Verhoek
Tekst: Cynthia van den Berg en Piet Kleij

Inhoudsopgave

1	Inleiding	2
1.1	Aanleiding.....	2
1.2	Begrenzing van het gebied	3
1.3	Leeswijzer	3
2	Samenvatting van de cultuurhistorische waarden van de Zandijkerkerk en omgeving	4
3	Ontstaansgeschiedenis van de 'Zandijkerkerk en omgeving'	5
3.1	Het ontstaan van Zandijk	5
3.2	Ontwikkeling van het buurtje in de 17 ^e eeuw en 18 ^e eeuw	5
3.3	Veranderingen in het buurtje in de 19 ^e en 20 ^{ste} eeuw	8
3.4	Huidige situatie	17
4	Waardering.....	19
5	Aanbevelingen.....	21
6	Beleidskader.....	22
7	Bronnen	23

1 Inleiding

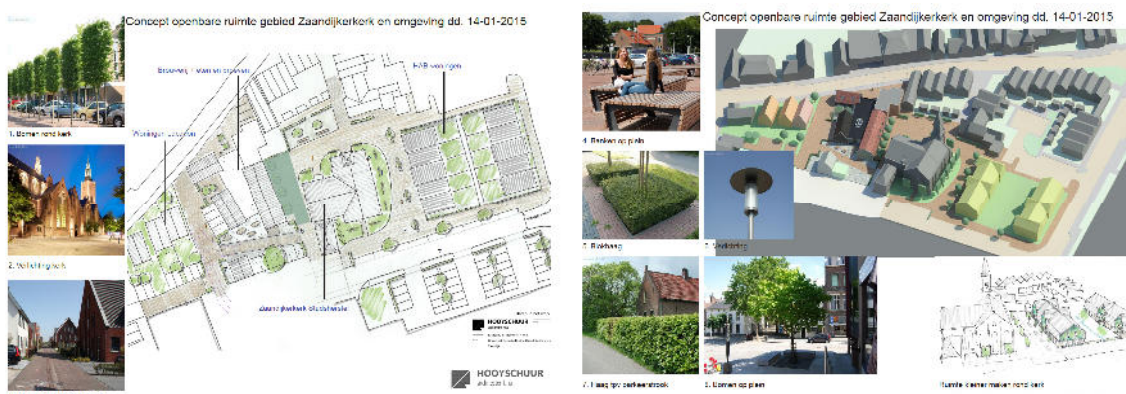
1.1 Aanleiding

Het gebied 'Zaandijkerkerk en omgeving' is gelegen in Oud-Zaandijk. In het gebied zijn een aantal initiatieven van particuliere eigenaren in een vergevorderd stadium. Zo wordt de Zaandijkerkerk verbouwd tot appartementen en komt naast de kerk een bierbrouwerij/likeurstokerij. Verder zijn er plannen om woningen aan de Lagedijk toe te voegen en woningen te bouwen nabij de Zaandijkerkerk. Hierdoor ontstaat een aantrekkelijke plek in Zaandijk waar de bezoekers van de Zaanse Schans kunnen verblijven. Zo wordt het mogelijk om bezoekers van de Zaanse Schans verder het gebied in te trekken en op deze manier de toeristen meer te spreiden over Zaanstad. In 2009 is de Zaandijkerkerk aangewezen als gemeentelijk monument. Vanaf dat moment was behoud van de kerk door deze te herbestemmen uitgangspunt voor de gemeente Zaanstad. Na de verkoop van de kerk aan Stadsherstel is de herbestemming van de kerk tot appartementen in gang gezet. Daarna volgde spoedig plannen voor de herontwikkeling van het gebied rondom de kerk. De herbestemming van het monument is de aanjager geweest voor de verdere gebiedsontwikkeling. Deze bovengenoemde initiatieven en ontwikkelingen sluiten goed aan bij de wensen van de gemeente Zaanstad om het gebied rond de Zaandijkerkerk te herontwikkelen en de bezoekers van de Zaanse Schans meer te spreiden over Zaanstad.

De gemeente Zaanstad wil de ontwikkelingen in het gebied stimuleren en tegelijkertijd samenhang en kwaliteit in de ontwikkeling van het gebied borgen. Dit kan worden bereikt door de rijke cultuurhistorie van het gebied uitgangspunt te laten zijn bij toekomstige ontwikkelingen. De gebiedsontwikkeling rond de Zaandijkerkerk kan op deze manier positieve effecten tot ver buiten de omgeving van de kerk bewerkstelligen.

Op dit moment wordt het bestemmingsplan aangepast om het maken van appartementen in de Zaandijkerkerk mogelijk te maken. In de erfgoedvisie van de gemeente Zaanstad is opgenomen dat bij gebiedsontwikkelingen cultuurhistorische verkenningen worden gemaakt met als doel om te inspireren, om handvatten mee te geven aan de voorkant van het proces van ontwikkelingen en als onderlegger te dienen voor bestemmingsplannen om zo de cultuurhistorische waarden in het gebied te borgen.

Vanuit het programma Erfgoed is daarom deze cultuurhistorische verkenning over de 'Zaandijkerkerk en omgeving' gemaakt. Tevens beoogt de verkenning een inspiratiebron te zijn voor toekomstige ontwikkelingen in het gebied. Mocht het gebied in de toekomst nog verder ontwikkeld worden dan is vanuit programma erfgoed de wens om het van rijkswege beschermde gezicht Zaandijk goed aan te laten sluiten op het achterliggende buurtje 'Domineestuin' door terug te grijpen op de historie van het gebied.

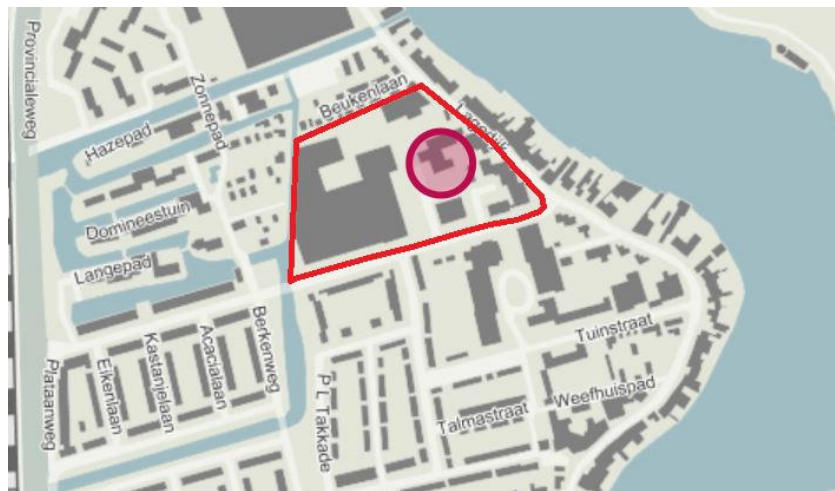
Totaalvisie en sfeerbeelden voor de Zaandijkerkerk en omgeving door Hoyschuur Architecten te Wormerveer in opdracht van Stadsherstel en Lacandon (2015)

1.2 Begrenzing van het gebied

Deze cultuurhistorische verkenning is gericht op een groter gebied dan de begrenzing zoals deze geldt voor het nieuwe bestemmingsplan 'Zaandijkerkerk en omgeving'. Hier is voor gekozen in verband met de historische achtergrond van het gebied. Deze verkenning richt zich vooral op het gebied tussen de Beukenlaan in het noorden, de Lagedijk in het oosten, de Willem Dreeslaan in het zuiden en de Nieuwe Vaartkade in het westen. Echter, tijdens de beschrijving van de geschiedenis van het gebied zal vaak een groter gebied 'achter de kerk' in oenschouw worden genomen, omdat dit onlosmakelijk verbonden is met plangebied.

Begrenzing bestemmingsplan Zaandijkerkerk en omgeving 2016

Begrenzing cultuurhistorische verkenning Zaandijkerkerk en omgeving

1.3 Leeswijzer

Als eerste worden de belangrijkste cultuurhistorische waarden van het gebied samengevat. Daarna wordt verteld op basis van welke informatie we tot deze belangrijkste cultuurhistorische waarden zijn gekomen. Hiervoor wordt de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkelingen van het gebied door de eeuwen heen beschreven. Vervolgens worden de cultuurhistorische waarden in het gebied benoemd. Als laatste worden aanbevelingen gedaan hoe om te gaan met deze cultuurhistorische waarden.

Samenvatting van de cultuurhistorische waarden van de Zandijkerkerk en omgeving

In deze verkenning wordt de ontstaansgeschiedenis van het gebied 'Zandijkerkerk en omgeving' geschetst om zo te komen tot een overzicht van de belangrijkste cultuurhistorische waarden van het gebied. Aanbeveling is om deze cultuurhistorische waarden te behouden en eventueel te versterken. Deze belangrijkste cultuurhistorische waarden zijn de volgende:

1. De historische structuur van het gebied met de dijk als lint en dwars daarom de sloten en paden.
2. De drie monumentale panden in het gebied:
 - Zandijkerkerk en pastorie aan Kerkstraat 4, 6 en 10 (gemeentelijk monument)
 - Voormalige pastorie aan Kerkstraat 11,13 (gemeentelijk monument)
 - Woudthuis achter Lagedijk 69 (potentieel gemeentelijk monument)
3. Het kerkplein met kerk als centraal punt in het gebied, vanwege de 17^e eeuwse oorsprong van deze structuur.
4. De Kerkstraat als toegangsportaal tot het gebied en tot de kerk met kerkplein, eveneens 17^e eeuws van oorsprong.
5. De Nieuwe Vaart als belangrijke waterstructuur in Zandijk, daterend uit het begin van de 18^e eeuw, en als drager en aanjager voor de ontwikkeling van het buurtje in de 18^e eeuw.
6. De Arie de Bruijnstraat als duiding van de plek waar de kerksloot zich bevond.
7. De rooilijn van de noordgevel in het binnenterrein van de fabriek voorheen Pielkenrood als markering waar het Langepad ooit liep.
8. Het verhaal van het gebied van zelfbesturend arbeiderswijkje met een wirwar aan bedrijven en woningen dat zich ontwikkelde rond en achter de 17^e eeuwse kerk en aan de Nieuwe Vaart.

3 Ontstaansgeschiedenis van de ‘Zaandijkerkerk en omgeving’

3.1 Het ontstaan van Zaandijk

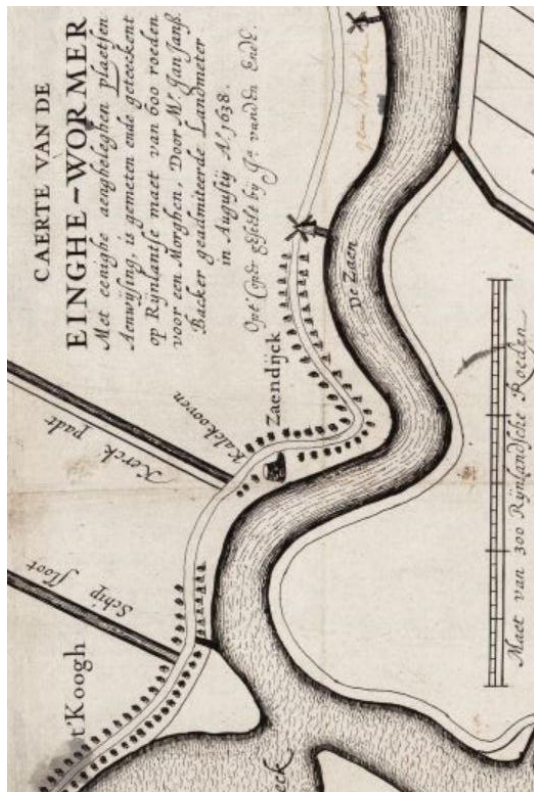
Vanaf de 10^e en 11^e eeuw ontgonnen boeren vanuit het duingebied de Zaanstreek. Vanuit de duinen brachten zij eerst het veengebied rond Krommenie en Assendelft in cultuur om vervolgens Westzaan te ontginnen. Om het veengebied te beschermen tegen overstromingen wierpen zij dijken op rond deze polders. Vervolgens werd in de 13^e eeuw de Zaan afgedamd op twee locaties (Zaandam en Knollendam) om afslag en verzilting van het land tegen te gaan. In dezelfde periode werden de eerste dijken langs de Zaan aangelegd. De dijk bij Zaandijk is vermoedelijk aan einde van de 14^e eeuw aangelegd. In 1397 werd namelijk het recht verleend om de “Zaandijk” te hebben, te houden en te gebruiken. Hiervoor moet de dijk al zijn aangelegd. De dijksloot ontstond tegelijkertijd met de dijk, omdat de grond uit de dijksloot waarschijnlijk werd gebruikt om de dijk te maken. De eerste bewoners van Zaandijk kwamen van de Middel in Westzaan. In 1494 verzochten Hendrick Pietersz “Oudt Heyn” en Katryn aan de schout en schepenen van Westzaan of zij op de “lage dijk” aan de Zaan een woning mochten bouwen. Vanwege de overstroming van de Zaan was het land hier vruchtbaar en daarom aantrekkelijk als vestigingsplek. Op 20 sept van datzelfde jaar kregen zij toestemming om zich op de dijk te vestigen. De vijf zonen van het echtpaar vestigden zich ook op de dijk. Zo ontstond het gehucht wat toen nog bekend stond als D’Vijf Broers.

Ongeveer vijftig jaar later, in 1543, werden er zestien huizen geteld in het gehucht en zullen er rond de 75 tot 100 inwoners in Zaandijk hebben gewoond. De eerste huizen stonden aan de dijk en aan de kant van de Zaan. Over de dijk liep een onverhard pad voor voetgangers. Deze weg moest vrij blijven en daarom was het verboden om midden op de dijk een huis te bouwen.

Naar Westzaan liep het Kerkepad (nu de Guisweg). Via dit pad liepen de inwoners van het gehucht naar Westzaan om daar naar de kerk te gaan. Rond 1570 waren er negentien huizen in het plaatsje aanwezig. Echter werd het dorpje twee jaar later verwoest door de Spanjaarden, maar het werd spoedig herbouwd en groeide daarna snel. De eerste bewoners verdienden de kost met het boerenbedrijf en de visserij.

3.2 Ontwikkeling van het buurtje in de 17^e eeuw en 18^e eeuw

In 1613 waren er vermoedelijk 50 huizen in Zaandijk aanwezig, wat neer komt op rond de 250 tot 300 inwoners. Zoals gezegd waren de eerste huizen langs de oostkant van de dijk gebouwd. Ook de molens verschenen in deze periode in het Zaanse landschap. De molens stonden aan de Zaan en in het veld. De molens in het veld waren via een pad vanaf de dijk te bereiken. De komst van de molens bracht veel bedrijvigheid met zich mee. De moleneigenaren vestigden zich vlakbij de molen, evenals de ambachtslieden die op de molen werkten. Deze roering trok ook kooplieden aan. Zo ontstond in Zaandijk de situatie dat de rijke kooplieden en moleneigenaren aan de Zaanzijde van de Lagedijk woonden met aan de overzijde van de dijk vaak een overtuin. Toen de Zaanzijde van de dijk was volgebouwd werden aan de andere zijde van de dijk huizen gebouwd. Hier kwamen voornamelijk ambachtslieden en winkeliers te wonen. In 1622 werd de dijk toegewezen aan het Banbestuur en werd bepaald dat wanneer een pand bij de dijk werd opgericht men dat deel van de dijk moest verharden. Zo werd het pad over de dijk langzaam verhard in de 17^e eeuw.

Op deze kaart van Zaandijk uit 1638 is "Zaandijck" aan de linkerkant van de Zaan te zien. Goed te zien is dat een weg langs de Zaan liep met aan weerszijden bebouwing. Dit is de Lagedijk. Verder is ten zuiden van Zaandijk duidelijk het "Kerck padt" met daar langs een sloot te zien. Aan het begin van de 17^e eeuw zijn achter de dijk nog geen paden met bebouwing aanwezig.

Kaart van Zaandijk in 1638 van Jan Jansz Backer en J. van den Endt (GAZ 52.00257)

De bewoners van Zaandijk moesten ook aan het begin van de 17^e eeuw nog via het Kerckpad naar Westzaan om naar de kerk te gaan. Dat was bij slecht weer een barre toech en daarom werd in 1637 het verzoek 'tot oprigting eener eigene gemeente' gedaan. Dit verzoek werd gehonoreerd en een jaar later werd Dominee Jacobus Borstius predikant voor zowel Zaandijk als Wormerveer. Hij stichtte dat zelfde jaar nog de eerste kerk in Zaandijk. Deze kerk was gebouwd in de vorm van een West-Friese houten stolp en stond ter hoogte van wat later 'de Domineestuin' zou heten.

Eerste kerk van Zaandijk op haar latere plek, na verplaatsing naar Koog aan de Zaan. Deze is in de 20ste eeuw gesloopt.

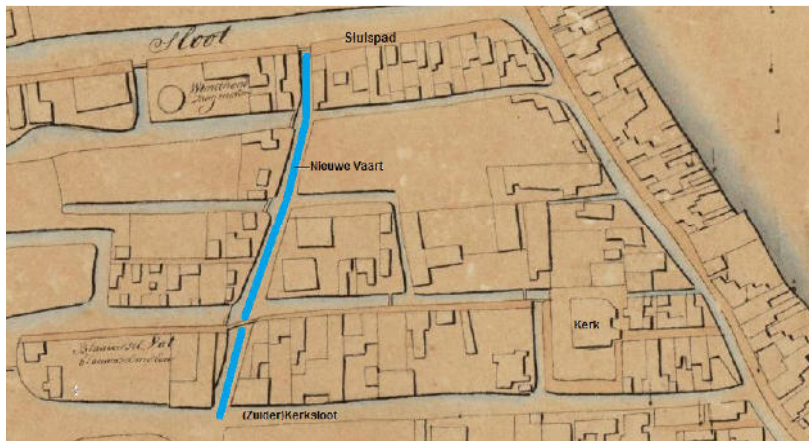
In 1641 werd deze kerk al vervangen door een stenen kerk. De kerk kreeg een oost-west oriëntatie, met aan de westzijde een houten toren met spits. Deze toren werd in 1686 vervangen voor een nieuwe houten toren. De kerk had twee toegangen, een oost- en een westportaal. Om de kerk lagen vermoedelijk percelen met daarop overtuinen van de rijke kooplieden die aan de overkant van de dijk hun woning hadden. Achter de kerk stond al sinds 1644 houtzaagmolen 'Het Konijn'. Achter 'Het Konijn' stond vanaf 1645 volmolen 'De Hobbezak', toen in het bezit van Cornelis Jansz. Honig. In 1668 werd de molen verbouwd tot papiermolen.

Na het einde van de 80-jarige oorlog in 1648 bloeide de economie van Zaanwijk verder op. De bevolking groeide gestaag en haaks op de dijk werden paden gemaakt en volgebouwd. Hier woonden de arbeiders, landmannen (boerenknechten), molenknechten en sjuwerlieden.

Zaandijkerkerk uit 1648 met noordelijke uitbreiding uit 1707, 1725 (Vereniging Zaaans Erfgoed)

Vervoer ging in deze tijd voornamelijk over het water. Via de Zaan werden goederen aan- en afgevoerd naar de molens in het veld. De molens in het veld in Zaanwijk konden vanaf de Zaan worden bereikt via de sluis en verder via de Sluissloot of via de dijksloot naar de Kerksloot. De wegsloot was echter smal en druk. Om de doorvaart te bevorderen werd daarom in 1709 de Nieuwe Vaart, tussen het Sluispad en de (Zuider)Kerksloot, gegraven. Het land er omheen werd verkaveld en zo ontstond nieuwe bedrijvigheid aan deze Nieuwe Vaart. Hiermee ontstond ook het buurtje achter de kerk.

Kadastrale kaart uit 1824 met daarop aangegeven het stuk Nieuwe Vaart aangelegd in 1709

De eerste overeenkomst van het buurtje is het reglement 'achter de Kerck' en dateert uit 1710. In dit reglement stond wie de eigenaren van de percelen waren en wat de regels binnen het buurtje waren. Het buurtje was zelfbesturend en bleef dat tot begin 20ste eeuw.

Cornelis Dirksz Appel had de percelen rond het kerkpad en de kerksloot in zijn bezit en Floris de Lange had vijf percelen aan het Noorderkerkpad gekocht. In het buurtje ontwikkelde zich veel bedrijvigheid. Zo waren er molens, scheepswerven, timmerbedrijven, een vleethuis, pakhuizen en een stijfshuis te vinden. De bewoners van het buurtje werkten veelal in de molens in Zaanwijk en aan de overkant van de Zaan aan de Kalverringdijk.

Zo stond aan het Langepad, ten westen van de Nieuwe Vaart, sinds 1738 blauwselmolen 'Het Gekroonde Blauwselvat'. De molen was een groot deel van de 18^e eeuw in handen van de familie Meijn.

Nieuwe Vaartkade, 1910 (GAZ 91.000225)

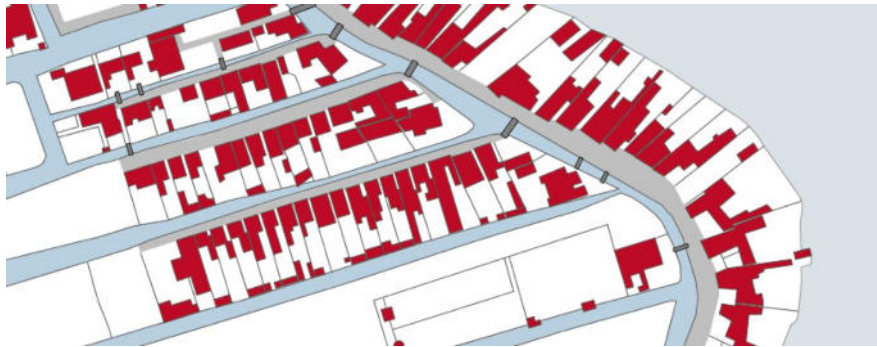
In tegenstelling tot elders in het land groeide de bevolking van Zaandijk in de 18^e eeuw verder. Zo stonden er in 1734 circa 250 tot 260 huizen in Zaandijk. Bekend is dat in 1741 het inwoneraantal 1291 inwoners was en in 1793 was dit aantal gegroeid tot 1520 inwoners. Het dorp was onder andere gegroeid door de papierindustrie. In de 18^e eeuw stonden 10 papiermolens in het dorp en waren verschillende molens in de velden achter het dorp aanwezig. Een aantal inwoners was rijk geworden door deze molenindustrie. Zij lieten rijke koopmanswoningen bouwen aan de Lagedijk. Zo was Cornelis Jacobszoon Honig eigenaar van witpapiermolen De Vergulde Bijenkorf en liet in 1710 een huis aan de Lagedijk 80 bouwen: het Honig Breethuis. Cornelis Florisz De Lange was oliefabrikant en liet in 1752 een koopmanshuis aan de Lagedijk 104-106 bouwen (later Raadhuis). Het overgrote deel van de bevolking werkte ook in deze tijd op en om de molens. Onder deze arbeiders heerste armoede. Om rond te komen werkte vaak het hele gezin. Deze arbeiders en ambachtslieden woonden voornamelijk in de nabijheid van de kerk, in het buurtje 'achter de kerk'.

3.3 Veranderingen in het buurtje in de 19^e en 20ste eeuw

De bevolking van Zaandijk groeide eind 18^e en begin 19^e eeuw nauwelijks. In 1814 stond het inwonertal op 1590 inwoners. In het buurtje achter de kerk heerste armoede en werkloosheid. Het had zich inmiddels ontwikkeld tot arbeidersbuurtje met een wirwar van bedrijfjes en woonhuizen. Vanaf de Lagedijk leidde de Kerkstraat naar de Zaandijkerkerk. Achter de kerk kon men via een brug de sloot over steken en daar kwam men op het Langepad. Langs het Langepad en de Kerkstraat stond de bebouwing af en toe langs de rooilijn van het pad, maar zeker niet zo geordend als langs de overige paden in Zaandijk. Op de overige percelen stond de bebouwing 'rommelig' op het erf. Ten noord-westen van de kerk stonden diverse schuren op de percelen die in het bezit waren van Pieter van der Stad. Deze schuren waren te bereiken via het Noorderkerkpad. Een pad dat vanaf de lagedijk langs de noodgevel van de kerk liep.

Buurtje achter de kerk met de bebouwing 'rommelig' op de percelen geplaatst, 1812 (Zaanatlas)

Ordelijke bebouwing langs overige paden in Zaandijk, 1812 (Zaanatlas)

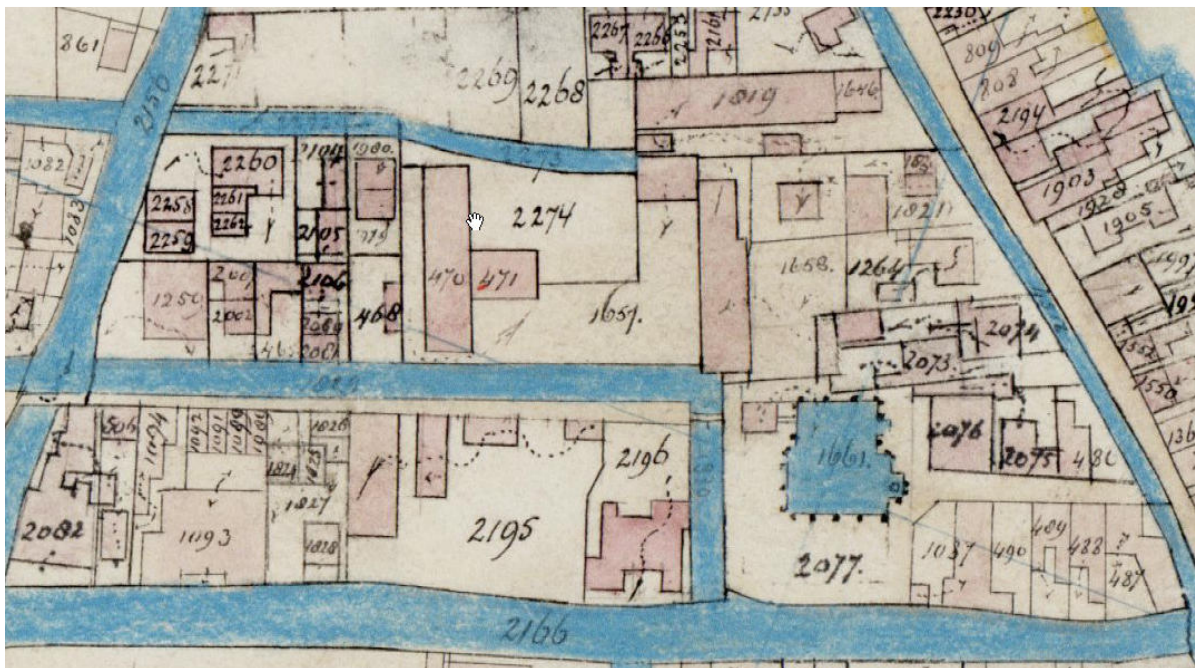

Kerk en 'buurtje achter de Kerk' in Zaandijk, kaart J. van der Meer Jzn, 1824 (GAZ)

In 1854 kocht Jacob Vredenduin de werf van Jacob van der Stad en de weduwe van Pieter van der Stad. Twee maanden later kocht Baart Otter de helft van de timmerwerf van Jacob Vredenduin waardoor het bedrijf 'Vredenduin & Co' ontstond. De timmerwerf bestond op dat moment uit één grote schuur, vier kleine schuren en een woning met kantoor aan de Lagedijk. Aan de overkant van Vredenduin, aan het Langepad, was scheepstimmerwerf De Boer gevestigd. Achter deze bedrijven stond nog steeds houtzaagmolen 'Het Konijn'.

Scheepswerf De Boer Vis, ongedateerd (GAZ 21.04729)

Kadastrale kaart 'buurtje achter de Kerk' in Zandijk, 1872 (GAZ)

Op 19 mei 1878 brak er een grote brand uit in Zandijk. Deze ontstond op het erf van sloopstimmerwerf De Boer. De brand sloeg vervolgens over naar molenmakerij Vredenduin om daarna de kerk in vlammen op te laten gaan. Het buurtje rond de kerk ging voor een groot deel verloren. Een scheepswerf, twee timmerwerven, twee woonhuizen, een boerderij en een gedeelte van de openbare school gingen in vlammen op. De schuren van Vredenduin werden direct herbouwd. Ook de kerk werd herbouwd, naar ontwerp van architect Van der Koogh.

Herbouwde kerk Zaandijk, 1880 (GAZ 21.04788) en kerkplein, ongedateerd (GAZ 21.04794)

Woonhuis De Boer en Pakhuis De Arend ten westen van de kerk, 1910 (GAZ 91.002269)

Eind 19^e eeuw kwam de industrialisatie in Nederland goed op gang. In de Zaanstreek werden de molens langzaam vervangen door fabrieken. De molens werden in eerste instantie aangepast en voorzien van een stoommachine. Met de opkomst van de gasmotoren, elektromotoren en dieselmotoren rond 1890/1900 werden de molens definitief gesloopt en vervangen door fabrieksgebouwen. Blauwse[m]olen 'Het Gekroonde Blauwselvat' werd in 1824 verkocht en verplaatst naar Texel waar hij in 1881 afbrandde. Naast houtzaagmolen 'Het Konijn' werd in 1876 stoomzagerij 'Voorwaarts' gebouwd door familie Vis, ook eigenaar van de molen. De molen werd in dat zelfde jaar nog afgebroken en het erf en de loodsen werden bij de zagerij getrokken. Ook 'De Hobbezak' werd gesloopt, in 1871.

Aan het Langepad, vlak achter de kerk, kwam een fabriek. Jacob Pielkenrood kocht in 1895 een huisje aan het Langepad en ging daar fornuizen, kachels en ijzeren bussen vervaardigen. Rond 1910 werd het eerste stenen fabriekje gebouwd aan het Langepad en in de jaren '20 was de fabriek flink uitgebreid. Op historische foto's is goed te zien hoe het pad in het begin van de 20ste eeuw langzaam werd ingenomen door de fabriek van Pielkenrood.

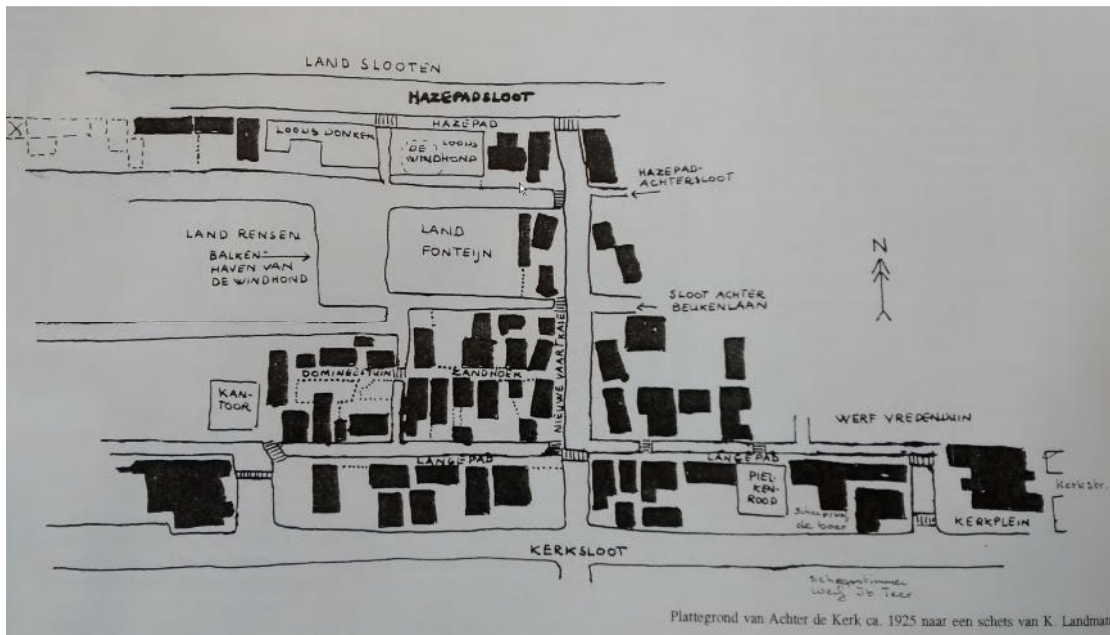
Achter de kerk voor 1910, Pielkenrood nog gevestigd in een huis (GAZ 91.002480)

Achter de kerk rond 1920, fabriek van Pielkenrood te zien (GAZ 91.002480)

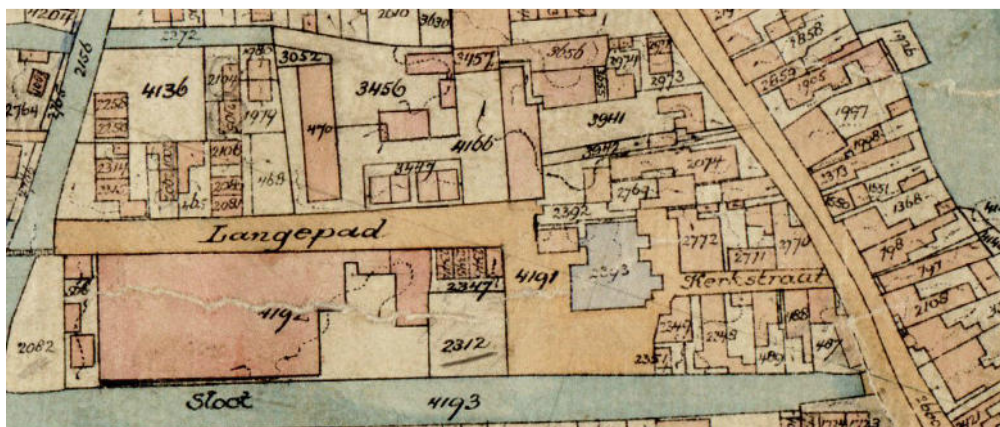
Flink uitgebreide metaalwarenfabriek aan het Langepad, 1920 (GAZ 22.04864)

Plattegrond van Achter de Kerk ca. 1925 naar een schets van K. Landman

Kaart uit boek 'achter de kerk gaat nooit verloren', situatie circa 1925 (GAZ)

Rechts is de Zandijkerkerk te zien met rondom het kerkplein en rechts de Kerkstraat. Ten westen van de kerk liggen de scheepstimmerwerf De Boer en de fabriek van Pielkenrood. Dat gebied wordt nu geheel in beslag genomen door de fabriek. Daar achter loopt van noord naar zuid de Nieuwe Vaart. Ten westen daarvan het gebied wat nu de 'Domineestuin' is.

Kadastraal kaart Zaandijk 1927, bijgewerkt tot dienstjaar 1953 (GAZ)

Luchtfoto Zaandijk Aviodrome 1935 (GAZ 22.22527)

Omdat de eigenaren van het gebied de paden en sloten niet meer konden onderhouden werden de deze in 1909 overdragen aan de gemeente Zaanwijk. In de jaren '30 raakte het buurtje in verval. Nog maar negen huisjes waren over in het hele buurtje. Stoomhoutzagerij Voorwaarts was in 1928 overgenomen door firma P. Donker, maar ging in 1938 in vlammen. De zagerij werd echter weer herbouwd. In 1970 verhuisde de zagerij naar Zaanwijk. Op de percelen van de gebroeders Vredenduin bleven de lange schuren wel nog lange tijd in gebruik, later als werkplaats voor aannemer Piet Oud.

Stoomhoutzagerij Voorwaarts aan het einde van het Langepad, 1950-1970 (GAZ 41.04608)

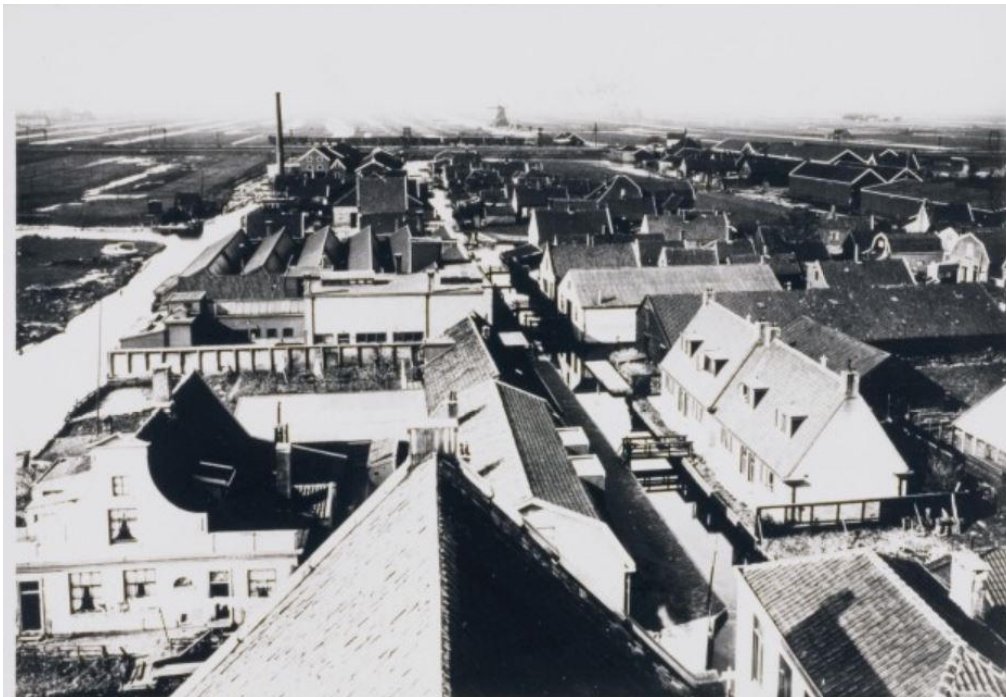
Westerschuur van molenmakerij Vredenduin, 1960- 1970 (GAZ)

Oosterschuur aan de Noorderkerkpad, 1960-1965 (GAZ)

Westkant van de oosterschuur, 1960-1965 (GAZ)

Buurtje achter de kerk, 1935 (GAZ 41.08229)

Vlak na de Tweede Wereldoorlog was er in het buurtje achter de kerk niet veel veranderd. Wel had fabriek Pielkenrood zich inmiddels uitgebreid en nam al een groot deel van het buurtje achter de kerk in beslag.

Kadasterkaart Zaandijk 1950

Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw onderging het buurtje een grote metamorfose. De sloten direct om en achter de kerk werden gedempt, fabriek Pielkenrood breidde steeds meer uit en oude panden maakten plaats voor nieuwbouw. Op de kaart van bestemmingsplan "Donker" is het Langepad nog te zien, maar de sloot ernaast is al gedempt. Ook de Kerksloot is verdwenen en dit geldt ook voor de sloot die de Kerksloot met de sloot langs het Langepad verbond. Ten zuiden van het buurtje werden de sloten ook gedempt en hier werd de Willem Dreeslaan aangelegd. In 1981 werd op de hoek van de Willem Dreeslaan en de Lagedijk nieuwbouw gepleegd.

Bestemmingsplan "Donker", 1973 (GAZ 50.0454)

Bouw nieuwbouwwoningen hoek Lagedijk/ Willem Dreeslaan, 1981 (GAZ 21.18126)

De Zandijkerkerk raakte in 1971 buiten gebruik. Het gebouw is nog even speelhal geweest, maar kwam in 1978 definitief leeg te staan. Wel is de kerk later nog even gebruikt als lasegamecentrum, maar werd niet meer onderhouden en raakte in verval. Stichting Domineestuin werd in 1979 opgericht om verder verval/ sloop van het buurtje tegen te gaan. De oorspronkelijke structuur van het deel van het buurtje ten westen van de Nieuwe Vaart bleef daarmee behouden, inclusief een aantal monumentale panden.

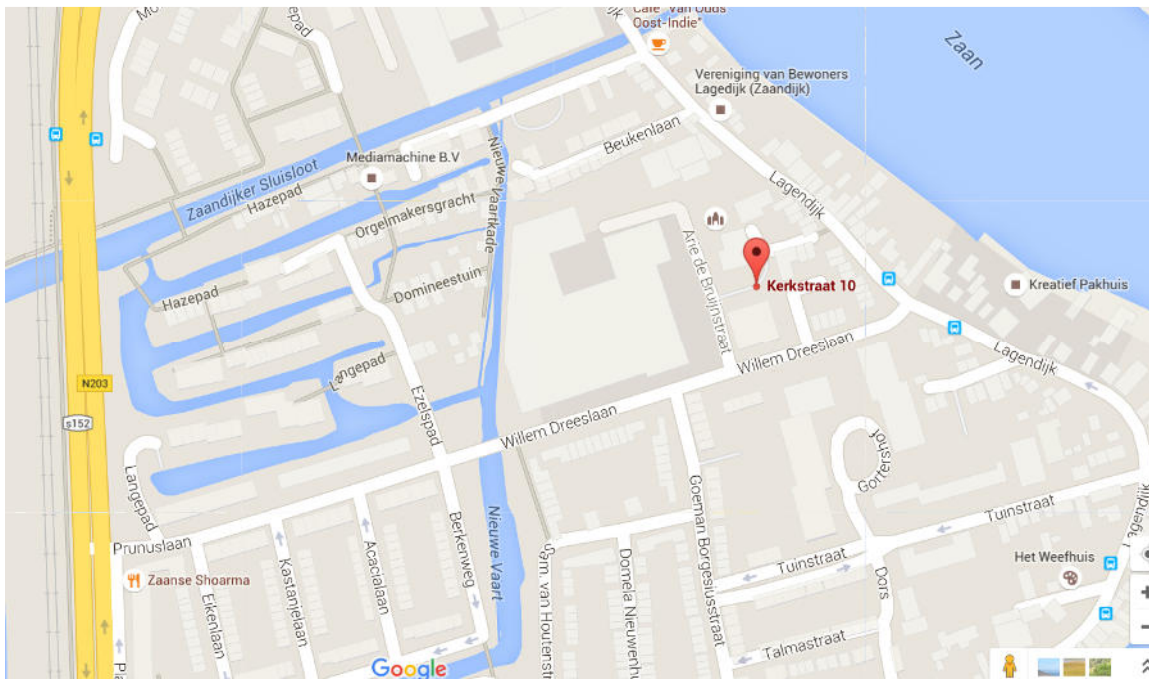
In 2009 was de Zandijkerkerk in bouwkundig slechte staat. De toenmalige eigenaar wilde de kerk slopen en appartementen bouwen. De kerk is vervolgens in datzelfde jaar aangewezen door het college van B&W van de gemeente Zaanstad als gemeentelijk monument.

3.4 Huidige situatie

Het gebied wordt grotendeels ingenomen door de fabriek van Ardagh Metal Packaging (voorheen Pielkenrood). Alleen in de zuid-oosthoek van het gebied staan woonhuizen (nieuwbouw). Ook langs de Lagedijk en aan de Kerkstraat staat wat woonbebouwing. De oorspronkelijke (kam)structuur van het gebied, met paden en sloten, is nauwelijks meer herkenbaar op de Kerkstraat, de kerk met kerkplein en de Nieuwe Vaart na.

Plangebied Zaandijkerkerk en omgeving 2016 (googlemaps)

Plangebied Zaandijkerkerk en omgeving 2016 (googlemaps)

4 Waardering

De waardering van het gebied is in drie onderdelen verdeeld: de archeologische waarden, de historisch-geografische/ landschappelijke waarden en de cultuurhistorische waarden.

Archeologische waarden

Het gebied Domineestuin valt archeologisch gezien onder de bebouwing van de Zaanoevers met zijpaden. De langs de Zaanoevers gelegen Westzijde en Oostzijde in Zaandam en de dijkweg langs de Zaan vanaf Koog aan de Zaan tot het Noordeinde in Wormerveer zijn oude bewoningslinten en dateren in ieder geval uit de 14^e tot 15^e eeuw. In de 17^e en 18^e eeuw werden zijpaden aangelegd. Verwacht kan worden dat in de bodem resten van de middeleeuwse en post/middeleeuwse bewoning, scheepswerven en industrie kunnen worden aangetroffen. Vanwege de aanwezigheid van resten van scheepswerven en vroege industriële activiteiten van (inter)nationaal belang.

Historisch geografische/ landschappelijke waarden

Het slagenlandschap met de kenmerkende Zaanse structuur van een dijklint met dwars daarop de sloten en paden heeft zeer hoge cultuurhistorische waarde. De centraal in het gebied gelegen monumentale kerk met het kerkplein heeft hoge historisch geografische waarde vanwege de nog afleesbare 17^e eeuwse structuur van de kerk en het kerkplein. Ditzelfde geldt voor de Kerkstraat met de bebouwing nog deels georiënteerd op deze straat. Ook de nog duidelijk in het landschap te herkennen Nieuwe Vaart bezit hoge historisch geografische waarde, als historische waterloop daterend uit het begin van de 18^e eeuw. De Arie de Bruijnstraat heeft historisch geografische waarde als duiding van de plek waar de kerksloot zich bevond. De rooilijn van de noordgevel van de fabriek heeft historisch geografische waarde als markering waar het Langepad ooit liep.

Cultuurhistorische waarden

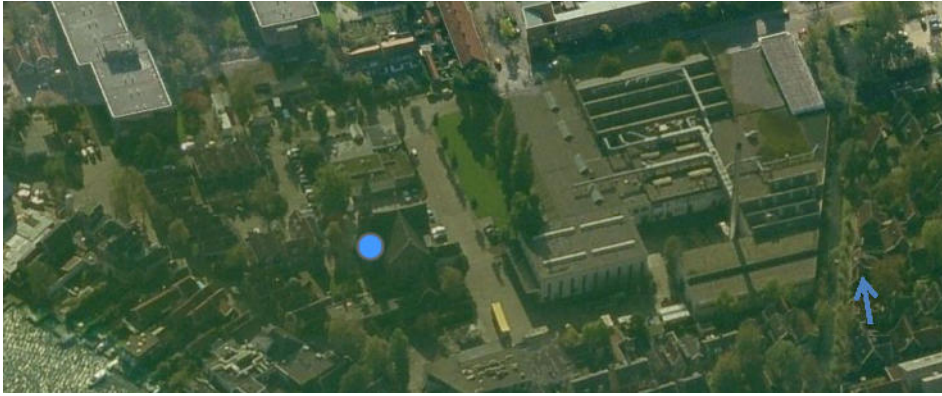
Aan de Zaanzijde van de Lagedijk bevonden zich in verleden de rijkere panden, dit in tegenstelling tot de landzijde van de dijk waar wat soberdere, kleinschaligere arbeiderswoningen stonden. Dit is nog herkenbaar in de huidige situatie. Aan de paden in het buurtje achter de kerk gedomineerde eveneens de soberdere arbeiderswoningen, als ook pakhuizen en schuren. Dit beeld is in de loop van de 20ste grotendeels verdwenen.

Drie panden in het gebied zijn gemeentelijk monument/ potentieel gemeentelijk monument en is de enig overgebleven bebouwing van het buurtje direct achter de kerk. Daarom hebben de volgende panden hoge cultuurhistorische waarde:

- Zandijkerkerk en pastorie aan Kerkstraat 4, 6 en 10 (gemeentelijk monument)
- Voormalige pastorie aan Kerkstraat 11,13 (gemeentelijk monument)
- Woudhuis achter Lagedijk 69 (potentieel gemeentelijk monument)

Een deel van de oorspronkelijke fabriek van Pielkenrood is nog aanwezig in het fabriekscomplex. Deze oorspronkelijke fabrieksgevels hebben daarom hoge cultuurhistorische waarde. Geadviseerd wordt om de gevel dan te behouden.

Het gebied heeft verder cultuurhistorische waarde als drager van het verhaal van het buurtje 'achter de kerk' met de kerk als middelpunt en daar omheen de arbeiderswoningen, timmerwerven en later fabriekjes.

Fabriek (voormalig) Pielkenrood met links de kerk (blauwe stip). De blauwe pijl wijst naar de oorspronkelijke gevel van de fabriek Pielkenrood dat aan het Langepad stond.

Metaalwarenfabriek Pielkenrood Langepad 1920 (beeldbank Zaanstad 22.04864)

Fabriek Ardagh (voormalig fabriek Pielkenrood) 2016

5 Aanbevelingen

Aanbevelingen m.b.t. archeologische waarden

Uitgangspunt van de Monumentenwet 1988 en de nieuwe Omgevingswet is om archeologische vindplaatsen ongestoord in de bodem te laten zitten. Daar worden ze immers het best bewaard. Wanneer een archeologische vindplaats door bodemversturende werkzaamheden wordt bedreigd, zal eerst moeten worden gekeken of het mogelijk is de betreffende plannen aan te passen om de vindplaats te ontzien. Is dit niet mogelijk dan zal degene die de vergunning voor de bodemversturende werkzaamheden aanvraagt, de vindplaats moeten laten opgraven.

Is het onvermijdelijk dat een vindplaats wordt opgegraven dan wordt aangeraden dit in een zo'n vroeg mogelijk stadium te doen. De resultaten van de opgraving (ligging oude straten, funderingen van kerken of woningen) kunnen dan misschien worden gebruikt voor de inrichting van het gebied of in het ontwerp van de nieuwbouw. Ook kunnen eventuele vondsten tijdelijk in het nieuwe plan worden tentoongesteld.

Aanbevelingen m.b.t. historisch geografische/ landschappelijke waarden

- Bij toekomstige herbestemming van het gebied oude strokenverkaveling met waterlopen en paden terugbrengen/ herkenbaar maken;
- Het kerkplein weer herkenbaar te maken als plein door middel van de inrichting van de openbare ruimte (o.a. beplanting);
- De Kerkstraat had van oorsprong bebouwing met de oriëntatie van de voorgevel naar de Kerkstraat, waardoor het een toegangspoort naar de kerk en het kerkplein was. De Kerkstraat als portaal naar de kerk in het ontwerp voor het gebied terug laten komen;
- De Nieuwe Vaart behouden als structurerend element en mogelijk sterken.
- Arie de Bruijnstraat behouden/ terug laten komen in de verkaveling van gebiedsontwikkeling als benadrukking van de oude slotenstructuur.
- Onderzoeken of de oorspronkelijke gevel van de voormalige fabriek van Pielkenrood opgenomen kan worden in toekomstige gebiedsontwikkeling, als markering van de gevelrooilijn van het voormalige Langepad.
- Het beschermde gezicht 'Gortershoek' ruimtelijk koppelen aan de Domineestuin (via het terugbrengen van de historische verkaveling) en daarmee de oude dorpsstructuur behouden/ versterken;
- Heel voorzichtig zijn met de Domineestuin als bijzonder voorbeeld van behoud van Zaanse erfgoed (Zaanse Schans 2).

Aanbevelingen m.b.t. cultuurhistorische waarden

Bebouwing toevoegen volgens het historische principe van rijke panden aan de Zaanzijde van de dijk en soberdere bebouwing aan de landzijde van de dijk en daarachter aan de paden. Aandachtspunt hierbij is om een goede aansluiting met de Domineestuin te krijgen;

Behoud van de monumentale panden in dit buurtje is evident. Zij vertellen het verhaal van dit speciale buurtje in Zaandijk. Verder wordt geadviseerd om het cultuurhistorische verhaal van dit gebied in niet-materiele zin te verwerken in het toekomstig ontwerp voor het gebied. Bijvoorbeeld de namen van straten/ sloten (Noorderkerkpad, Kerkplein, Kerkslot en Langepad) en bedrijven (Vredenduin, timmerwerf De Boer en Pielkenrood). Het zou de identiteit van het gebied versterken, maar ook het verhaal van Zaandijk uitdragen.

Verder zou meer bekendheid moeten worden gegeven aan de Domineestuin en de aan bijzonderheid van de Zaandijkerkerk als enige historische kerk van Zaandijk!

6 Beleidskader

In artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) uit 2010, waarin de Wro nader is uitgewerkt, is opgenomen dat per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving moet worden opgenomen van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. Bij nieuwe ontwikkelingen in een gebied, dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht. Zodoende is het sinds 1 januari 2012 geregeld in de omgevingswet dat cultuurhistorische waarden verankerd zijn in het proces van ruimtelijke ordening en moet bij het opstellen of wijzigen van een bestemmingsplan daarmee rekening worden gehouden.

De gemeente Zaanstad heeft deze regelgeving in de Erfgoedvisie 2011-2018 verankerd. Deze erfgoedvisie is in oktober 2011 door de gemeenteraad vastgesteld en hierin is geregeld dat voor bijzondere welstandsgebieden, gebieden waar ruimtelijke ontwikkelingen plaats zullen vinden of een nieuw bestemmingsplan wordt opgesteld een cultuurhistorische verkenning verplicht is. Het is namelijk essentieel voor het planproces dat in een vroeg stadium de cultuurhistorische waarden van het gebied onderzocht worden. De uitkomsten van een dergelijke verkenning kunnen als basis dienen voor verdere ontwikkelingen binnen het gebied en zijn waardevol gebleken als inspiratiebron voor onder andere het stedenbouwkundige programma van eisen of de spelregelkaart.

7 Bronnen

Archiefstukken

Gemeentearchief Zaanstad. Toegang PA-0153 Ingelanden van de Nieuwe Vaart achter de kerk Zaandijk

Literatuur

Encyclopedie van de Zaanstreek, deel 1 en 2/ J.P. Woudt (1991)
Cultuurhistorische waardenkaart Zaanstad (2006)
Monumenten in Nederland, Noord-Holland, R. Stenvert (2006)
Houten Huizen, H. Janse (1974)
Encyclopedie van de Zaanstreek, deel 1 en 2/ J.P. Woudt (1991)
Artikel "Een reactie op het pakhuisnummer : een kleine toevoeging, Lagedijk 73a", J.P. Woudt, Anno nr 131, p.916, september 1994
Anno 1961/ nr 130, juni 1994
Artikel "Boekennieuws, Anno nr 26/141, p.1249, september 1997
Wandeling door Koogh aan de Zaan en Zaandijk, omstreeks 1905, T. Woudt, Zaandam.
Dat goede oude Zaandijk, G. Oosterbaan, Zaandam, 1971.
Oosterbaan, G., Tussen Leven en Dood, 1979.
Van Vredenduin en Compagnie te Zaandijk tot Coöperatieve Timmerwerf te Koog a/d Zaan / Blasweiler, S.G., 1996
Familie Otter uit de Zaanstreek 1615-1997 / Blasweiler, Joost en Simon, 1996
Geschiedenis van de gemeente Zaandijk, door J. Vredenduin pz. (oud secretaris van Zaandijk), handgeschreven, Dossier BF 112, ongedateerd
Boek ter intekening op de foto's van de Hervormde kerk te Zaandijk en de ruïne na de brand op 19 mei 1878 ten bate van de werklieden van Gebrs. Vredenduin, die bij deze brand hun gereedschappen hadden verloren : met intekenlijst, Handschrift van Jan Honig Cz. met 10 foto's door firma J. Breebaard Zaandam
Achter de kerk gaat nooit verloren ! : de geschiedenis van een arbeidersbuurt [de Domineestuin] / [Woudt, Jan Pieter (samenst. en tekst)], 1988
Het tweehonderdjarig bestaan van ons Christelijk bedehuis godsdienstig gevierd te Zaandijk op 3 april 1842, J. Heynis 1842
Bouwhistorische opname van de 19e eeuwse Zaandijker kerk, Kerkstraat 10 te Zaandijk, Vereniging Zaans Erfgoed, 11 juli 2009
Pielkenrood, Ed, Zaken in Zaandijk: de geschiedenis van een Zaanse ondernemersfamilie, 2005.
Honig, Gerrit Jan, Van een NoordHollansch dorp Zaandijk, 1909.

Websites

Beeldbank Zaanstad
zaans-industrieel-erfgoed.nl
Reliwiki.nl
historischeverenigingkoogzaandijk.nl
molendatabase.org

Overige bronnen

Geo Informatie Zaanstad
Monumentendatabase